

המאסף

(תקמ"ד-תקע"א)

- פריצת דרך בפריודיקה העברית לתולדותיו, דרכו
ומהותו של כתב-העת העברי המודרני הראשון

מאת משה פלאי

הערכה מסכמת על טיבו וטבעו של הכרך הראשון של **המאסף** תגלה, כי העורכים עמדו במשימה שנטלו על עצמם **בנחל הבשור** והשכילו לשבץ בכתב-העת חומר רב בתחומי הספרות, התרבות והחברה.¹ המאמרים והיצירות הספרותיות היו כמובן אקלקטיים, כחומר אשר נכתב על-ידי מחברים רבים שידעוניהם, רמתם האינטלקטואלית וכשרונותיהם הספרותיים שונים ושאיכות כתיבתם אינה זהה. בין המשתתפים היו בעלי כשרון בולט, יכולת הבעה וניתוח ומיומנות לשונית מרשימה וכן בעלי ידע נרחב ביהדות, בחינוך ובפילוסופיה. אך סופרי **המאסף** האלה נאלצו להיאבק בביטוי הלשוני המסורבל והשתדלו להוכיח כי השפה העברית יפה לכל ביטוי מודרני. המכנה המשותף לכולם היה המחוייבות לתחיית התרבות העברית ולשיקומו של העם היהודי בדרכי ההשכלה - על-פי האידיאולוגיה שלה ובאמצעות מפעליה. גם אם הדברים שכתבו נשמעים לעיתים צורמים לאוזנו של הקורא המודרני משום התפתחותה של העברית המודרנית, ערים אנו למאמציהם של העורכים לנפות את הסגנון העברי של החומר הנדפס **בהמאסף** על-פי קריטריונים לשוניים חדשים ולהימנע מערבוב לשונות והכבדת מקורות.²

מלכתחילה שמו העורכים את הדגש על הדפסת יצירותיהם של בני קבוצת הסופרים החדשה במטרה לממש את יצירת המרכז הספרותי ולסייע בידי אנשי החברה לפרסם את כתביהם, כפי שהבטיחו במנשר **נחל הבשור**.³ בין היצירות שנדפסו **בהמאסף** היה מקומם של השירים חשוב ביותר.⁴ העורכים הועידו לדברי שירה את המדור הראשון בכל גיליון, כפי שהיה מקובל בכמה עיתונים גרמניים באותה תקופה. מספר השירים שפורסמו בכרך א', לדוגמה, היה 21 - מתוך סך של כ-120 פריטים שונים שנכללו בכרך זה - ובהם שירי טבע, שירי שבת, שירי ידידות, ועוד, באיכויות שונות.

החלק הבלטריסטי האחר כִּלל משלים רבים (15) - סוגה שהתחבבה על סופרי ההשכלה וחיתה מאוד פופולארית **בהמאסף** כשם שהיתה נפוצה בספרויות האירופיות - וכן מאמר עיוני על התיאוריה של המשל.⁵ שלושה סיפורים נכללו בקורפוס של הסיפורת בכרך זה - וביניהם היה סיפור אליגורי (קפ"א) וסיפור אידילי מעובד על-פי סלומון גסנר (כ"ו), המאפיינים את יצירת הפרוזה של המשכילים. בין החומר הספרותי רב חלקם של תרגומי הספרות - עשרה במספר - בעיקר מגרמנית, אך גם מאנגלית, וביניהם שירים, משלים וסיפור. בכך הגשימו העורכים את יעדו של **המאסף** כמגשר אל התרבות הגרמנית והאירופית בכללה.

המאסף, כתב-העת העברי המודרני הראשון, שהופיע בשנים תקמ"ד-תקע"א (1811-1783/4), מהווה אוצר בלום של ידע חשוב על ההשכלה העברית בראשיתה כחלק מן ההיסטוריה היהודית בזמנים החדשים והספרות העברית החדשה. תולדותיה המרתקות של ההשכלה, יצירתה ומחשבתה, תקוותיה ותסכוליה - החזון והמציאות, נחשפים מעל דפי עשרת הכרכים של בטאון ההשכלה העברית בגרמניה, שהופיע בשנים הרות-עולם ליהדות גרמניה. **בהמאסף** השתקף דור תהפוכות, שבו התחילו היהודים במרכז אירופה ובמערכה להיכנס לעידן החדש ולהשתתף במידה מסויימת בחיי התרבות של אירופה וליהנות מעט מפירותיה.

כרך א', תקמ"ד: השכלה מתונה בראשית הדרך

החוברת הראשונה של **המאסף** איחרה להופיע מחמת ההכנות הרבות להוצאת כתב-עת חדש בשפה העברית, ובייחוד בגלל הצורך לפתור את בעיות הדפוס: להזמין אותיות עבריות חדשות, שנוצקו במיוחד עבורם, ולהעסיק סדר דפוס בעברית.⁶ העיכוב נגרם גם מחמת הדאגה לביסוס הכלכלי של העיתון וההכרח להחתיים מינויים. ואכן, המערכת הודיעה בסוף הגיליון הראשון (**המאסף**, א: ט"ו-ט"ז), כי עלה בידי פעילי חברת 'דורשי לשון עברי' לרכוש 200 חותמים.⁷ עם האיחור בהוצאת גיליון א', הבטיחה החברה, כי תזדרז להוציא את החוברות לחודשים חשוון, כסלו וטבת, אשר יישלחו אל הקוראים יחד עם עטיפה מיוחדת לחוברות רבע השנה, נוהג שהיה מקובל בפריודיקה הגרמנית באותו זמן.⁸ אם הצליחו לעמוד בלוח הזמנים של הוצאת **המאסף** מדי חודש בחודשו - לא ברור, אך אין כל ספק שגליונות אחדים איחרו בהופעתם.⁹

כבר בראשית הופעתו הסתמנה **בהמאסף** מגמה דו-לשונית - עברית וגרמנית כאחת - שלא העיבה על השאיפה המרכזית לחדש את הלשון העברית ותרבותה. בהודעה הנוכרת נמסר על חידוש שלא הובא במנשר **נחל הבשור** בדבר תוכניתה של המע-רכת להרחיב את כתב-העת ולהדפיס לפרקים כנספח לכתב-העת העברי מוסף בשפה הגרמנית שיעסוק בנושאים יהודיים. מטרת המשכילים העבריים היתה להביא מיפיפותו של שם באוהלי יפת וגם להחדיר את **המאסף** במהדורתו הגרמנית לחוג קוראים יהודים ולא-יהודים שהעברית זרה להם.

פירוש על עיגול זה אם תרצה לידע יתרון התקופה מבראות העולם לטובה
 מן שנה משנת תל לסק עליו רמז מחזורים וזכ שנים למחזור
 רפה ותרצה לידע יתרון התקופה תשרי משנה זו תל לסק אז קח מה שנכתב בעיגול
 החיצון כנגד רמז שהוא ר"ז שני וקח היתרון מ"ב שהוא י"ב שני ותצרפם יחד ותמצ
 זו יתחלק שיהיה יתרון מתקופה תשרי תל לסק ושיים עליו ב"ז שכא ותמצא
 יתרון של תקופה טובה ושיים גם על התקופה טובה ב"ז שכא ותמצא יתרון תקופה
 ניסן וכן תעשה לעולם או כל דבר זה אם תרצה לידע יתרון תקופה ניסן
 שיים על יתרון תקופה תשרי תל לסק ותמצא יתרון תקופה ניסן
 לתמוז שיים על יתרון תקופה תשרי תל לסק ותמצא יתרון תקופה ניסן

גלגל לחישוב הלוח היהודי. גרמניה, 1650.

יעודו של המאסף ככתב-עת עברי-יהודי כללי - לא רק ספרותי - חייב את העורכים להציע מגוון רחב של נושאים ותחומים בנוסף לבלטריסטיקה. אחד המדורים המרכזיים בכתב-העת היה יתולדות גדולי ישראל. מלכתחילה ראו העורכים את הביוגרפיה כמכשיר עיקרי להפצת רעיונות ההשכלה, כפי שהודיעו בנחל הבשור. כבר בגיליון הראשון פרסם אייכל מאמר עיוני הדן בחופש החקירה בכללה, המותרת לדעתו על-פי היהדות, בצורך בידיעת ההיסטוריה האנושית ותועלתה, ובחשיבות הביוגרפיה (א: ט', כ"ה)¹⁶. בכרך הראשון פרסמו, בנוסף למאמר העיוני הנזכר, שתי ביוגרפיות על גדולי ישראל: על יצחק אברבנאל (ל"ח, נ"ז) ויוסף מקאנדיא (קכ"ד, ק"מ), שמטרתן היתה להעלות דמויות-מופת בישראל כאות ודגם למשכילים הצעירים.

בכרך זה של המאסף - ובאחרים - השתקפו שלושת מפעלי ההשכלה העיקריים: החינוך, הלשון והמקרא. שלושה נושאים אלה עמדו איפוא לעיונו של הקורא העברי בכרך הנוכחי: החינוך היהודי והכללי (6 עיולים)¹⁷, הלשון העברית (6 מאמרים והודעות), וביאורי המקרא (15) ותרגומו (2). נושאים אלה מד-גימים את מגמותיה המוצהרות של ההשכלה העברית בראשיתה ואת

מפעליהם ופעולותיהם של המשכילים הראשונים. יתירה על כן, הם ביטאו את מגמות-העל של ההשכלה: תחיית התרבות העברית, שיפור מידותיו וחינוכו של היהודי והחזרת המקרא (כפשוטו) אל העם היהודי. עורכי כתב-העת היו מחוייבים למשימות האידיאולוגיות שהציבו לעצמם בהוצאת בטאון עברי של ההשכלה ועל-כן נהגו לחזור ולפרסם את מפעלי ההשכלה אשר יזמו ואת הסופרים שהיו פעילים בהם. המדור 'בשורת ספרים חדשים' הביא לידיעת הקורא מידע על הוצאתם לאור של ספרים חדשים במטרה לעניין אותם ברכישתם. בסקירות ציין המחבר עצמו או הסוקר את תוכן הספר בקצרה ואף הביא מידע על מחירו ומקום רכישתו. לדוגמה: "אשר יאבה לקנות מקח טוב לעצמו יכתוב תיכף ומיד לחברת הדפוס בלה"ק אשר הוסד מחדש פה גוריצא...". (ט"ו). חברת 'דורשי לשון עברי' עצמה שימשה לאיסוף חתומים מראש לספרים - פרנומרנטים - ובכך מילאה אחת ממטרותיה להפצת הספר העברי (ט"ו). מדור זה שימש איפוא כשירות לקורא. במדור נפרד שהוקדש לביקורת ספרים בשם 'משפט על ספר חדש' הביאו רצנויות מעריכות שלעיתים נכנסו בהן דברים חריפים ביותר. לדוגמה, במאמר המעריך את ספרו של שלמה מדובנא, לאחר שעזב את קבוצת המשכילים, נמתחה ביקורת קשה על "להג הרבה" המצוי בו ועל 'חידושים' שאינם

אלא "ישן נושן" (מ"ז). רבות הן ההודעות והביקורות על ספרים שיצאו לאור בהוצאת הספרים שלהם, דפוס חנוך נעים, כגון הוצאת ספרי הפילוסופיה של הרמב"ם עם פירושים מודרניים מאת מנדלסון ואחרים (קע"ד) וכן מידע על המשך מפעל תרגומי התנ"ך (צ"ב). כך הסתמנה ההשכלה כמפעל ספרותי, תרבותי וחברתי כאחד, שהחל לחדור אל קהילות ישראל. כבר מהכרך הראשון השתדלו העורכים למשוך סופרים ידועים שישתתפו בכתב-העת, ועם פרסום חיבוריהם חלקו להם שבחים. בין הסופרים שכבר יצא שמם לפנינו בפרנסוס העברי נמצא הפרשן והמשורר נפתלי הירץ ויזל - הנקרא בפייהם "החכם המפורסם המליץ" (ק"יו) - אשר פרסם בכרך זה מאמרים ארוכים בלשון ושירים ארוכים לא פחות (7 עיולים), וכן המשורר והמחזאי דוד פראנקו מינדיס - שעליו כתבו "החכם הכולל המליץ הגדול" (ק"יו) - אשר פרסם שני שירים (קמ"ה, קמ"ט) ומאמר על ספר משלי (ק"יו). איש האשכולות יצחק סאטאנוב תרם שני פריטים (אחד כמלבה"ד - כ', וביאור פסוק במשלי - נ"ב). אף המשכיל-העסקן דוד פרידלנדר - פרסם סיפור מאת גסנר בתרגומו (כ'), ולכבודו נדפס שיר מאת נפתלי הירץ ויזל (ל"ג). דמות ידועה אחרת, זאב וולף בן אברהם מדטוי, מחבר הספר פשר דבר, שעליו גם

פרסמו ביוגרפיה לאחר מותו (ב: מ"ג), שלח מאמר חינוכי-מוסרי שנדפס בהמאסף (ק"ח).

מבין הסופרים הצעירים העולים, שאף אותם עודדו לשלוח חומר אל המערכת, היו הבלשן חיים קסלין, שלזכותו אפשר לזקוף 10 פריטים, הפרשן והממשל יואל ברי"ל - 9 (בחתומת ל... - משלים בעיקר), ברוך לינדא - 2, והמשכיל האיטלקי אליהו מורפורגו - שלושה. דרך אחת לעידוד השתתפות בהמאסף נעשתה על ידי צירוף הערות המערכת לחומר שנדפס, כגון: "שלוח אלינו מאחד מאנשי חברת דורשי לשון עבר עם השיר השני... ולהיותו ראשית מלאכת מחברו ודבריו ערוכים אלינו הצגנוהו בראש המכתב" (א'). כמו-כן הדגישו את שמות הסופרים והכותבים בהמאסף ברשימות החותמים (בראש כרך ב'). ככתב-עת הפתוח לכלל המשכילים העבריים, השתדלו עורכיו ליצור קשר עם הקוראים באמצעות מדור שאלות ותשובות על ביאור פסוקי תנ"ך או מלים נדירות ופירושו. בכרך הראשון נדפסו ארבע שאלות מעין אלו שדנו במלים יחידאיות בתנ"ך כגון "שאלה" על 'עכס' (ט). כך עודדו את הקוראים להשתתף באופן פעיל בכתיבה לעיתון בשאלות ותשובות אלה, ומכרך ב' ואילך גם בפתרון חידות (ב: ק"יג, קע"ד). אנשי המערכת עצמם היו פעילים ביותר בפרסומיהם בכרך זה: לאייכל עצמו יוחסו 9 פרסומים שונים, ולמנדל ברסלוי - שנייה (נחל הבשור, ט"ו, ששמו חתום עליו; א: ק"ד).

אך יותר מכל משכיל אחר בולט בכרך זה - כבכרכים אחרים - מקומו של מנדלסון כמורה הרוחני של ההשכלה אם לא כמשתתף בוודאי כנושא וכמבוקר, ורוחו מרחפת על פני דפיו. מנדלסון מופיע 3 פעמים כמחבר משוער (ק"ל, ק"ב, קס"ז), ספריו שימשו כנושא לביקורת ולהארה (צ"ב, קע"ד), ושיר אחד הוקדש לביאורו ולמחברו (כ'). וכל זה בנוסף לעשרות ומאות אזכורים על דמותו, משנתו והשפעתו על המשכילים במאמרים לרוב. שני לו הוא ויזל ששלושה עיולים הוקדשו לחיבוריו, ועליהם נוספו עשרות אזכורים על הצעותיו לתיקונים בחינוך היהודי ועל דרכו הלשונית. לא רק העורכים אלא גם מחברי מאמרים רבים הזכירו את דברי שלום ואמת של ויזל, ציטטו מדבריו (קנ"ז), והביעו את תמיכתם בעמדתו החדשנית של המחבר. העורכים ייחדו את המדור 'שורות ספרים חדשים' לחלק ג' של דברי שלום ואמת, שהופיע באותה שנה. כלי חשוב להבעת הוקרה להוגי ההשכלה ומנהיגיה שימש תחריט הדיוקן שהודפס בראש הכרך. מנדלסון זכה למקום כבוד בכרך א' וויזל בכרך ב'.²² כך קידמו העורכים את ענייני ההשכלה, חיזקו את מעמד מנהיגיהם בעיני המשכילים, ואגב אורחא הוסיפו נדבך לנדבך בבניית מפעלם.

בעריכת כתב-העת ניכרת הקפדת המערכת על מסגרת המדורים, שעליהם הודיעה כבר בפרוספקט נחל הבשור. עם דילוג על מדור זה או אחר באחד הגליונות נדפסה כותרת גדולה על השמטתו. בכרך הראשון הושמטו כ-19 מדורים. תופעה זו ייחודית לעריכת שלושת הכרכים הראשונים. הצורה הקבועה של עיתון מעבירה לקורא מסר של קביעות ומקצועיות שהיה חשוב לעורכים העבריים. אך שיטת המידור מעידה גם על חלוקה ברורה וקבועה לסוגים, גם אם אינם סוגים ספרותיים, וכן על תפיסה הירארכית כלשהי של הסוגים בהציבם את השירה, כאמור, בראש בסדר חשיבותה, כפי שהיה מקובל בספרויות האירופיות.

בכרך זה שקדו המאספים על עיצוב תדמיתם העצמית כמשכילים מתונים, שאינם עלולים לחוות סכנה למסד הרבני. הם חזרו והדגישו כי הם "צעירים... לימים", אך עם

זאת "אוהבי מוסר ואוהבי דעת, ומקשיבים און לשמוע האמת ממי שאמרו" (ט"ז) - משפט המטעים את שלושת עיקרי החשכלה: מוסר, דעת ואמת. נראים מאמציהם ליצור קשר עם העילית המוכרת - הרבנית והאנטלקטואלית כאחת - שלפניה שטחו את בקשתם בענותות: "הורונו המורים! החכימונו החכמים! שימו חלקכם עמנו, ממליצותיכם ומוסרכם השיבו נפשנו הצמאים לדעת ולהבין אמרי בניה" (ט"ז).

ואכן, הרוח הכללית של המאמרים והשירים בכרך הראשון ביטאה השכלה מתונה, הטוענת כי היא מאמצת את המסורת היהודית ומגינה על ערכיה, מתוך השקפה מעודכנת ו'מודרנית'. ברוח זו טען העורך אייכל במאמר פילוסופי-תיאולוגי על תפיסת היהדות לפי השקפתו, כי "קבלתנו היא אמונתנו אין לנטות ממנה ימין או שמאל" (כ"ו). דברים אלה הם כלליים דיים כדי שיתקבלו הן על החרדים והן על המשכילים המתונים. אייכל יצא חוצץ נגד "שוטאי האמת" ש"דברו זדון על יסודי האמונה כנתינת תורה מן השמיים, וקריעת ים סוף, ורדת המן, וכיוצא בזה" (כ"ז). ביקורת זו - המבטאת את עמדתה המתונה של ההשכלה העברית בסוגיות הנאורות האירופיות - מכוונת כנגד האתיאיזם הקיצוני והדאיזם ההרסני²³, שביקשו לקעקע את היהדות כדי לגנח את הצורות המבוססת עליה. אייכל שלל איפוא את התופעה של ההשכלה הקיצונית, ודעתו לא היתה נוחה מן המשכילים המזוייפים (ביטוי שאינו משתמש בו) שאינם מבינים לא בהשכלה ולא ביהדות (כ"ז-כ"ח), עמדת שהיתה מקובלת גם בנאורות הגרמנית, כפי שראינו לעיל.

אך עם זאת אייכל לא התיימר לשמש נושא כליה של היהדות המסורתית ולהיות משועבד לדרך מחשבתה. הוא צידד בזכותו של כל אדם - ויהודי בכלל זה - לבדוק ולחקור כל נושא בלא כל הגבלה, תוך שימוש בטענה הידועה והמקובלת, "למען דעת להשיב לאפיקורס" (כ"ו). אך ברור שאייכל חתר ליותר מאשר לצטט הסבר המתקבל על לב האורתודוקסיה בלבד. כוונתו הכמוסה היתה לאשש את חופש החקירה הפילוסופית הנתונה לבינתו של האדם - גם ביהדות ועל-פי היהדות - נתון שהוא מאושיות ההשכלה והנאורות.

דברים אלה נאמרו בראשית דרכה של ההשכלה העברית, בעת שעורך המאסף לא היה בטוח בתמיכה הציבורית בו ובעמדתו, והוא ביקש בני-ברית אידיאולוגיים בקרב החוגים השמרניים, שמהם יצא ושהיוו את רוב רובה של היהדות. וכך ניתן להבין את הסברו במאמר הנזכר, שאין בכוונתו למתוח ביקורת על הרבנים אשר דרך ההשכלה רחוקה מהם, היות והם הצהירו מראש על צמצום התעניינותם הרוחנית לקורפוס היהדות בלבד (כ"ז). אייכל הביע דיעה זו שנתיים לערך לאחר שוויזל כבר פסל את הגישה המצמצמת הזאת של הרבנות - ואת התפיסה המוגבלת של היהדות הנובעת ממנה - בספרו דברי שלום ואמת, בהשמיעו את הציטטה הידועה שעוררה את חמתם של הרבנים, "תלמיד חכם שאין בו דיעה נבלה טובה הימנו"²⁴.

העמדה המתונה של מערכת המאסף התבטאה גם בפרסום חומר מסורתי כדוגמת שיר בשם 'יראת שמים' מאת דוד פראנקו מינדיס (קמ"ה). העורכים לא היססו להדפיסו למרות הנימה המיושנת שבו ועל אף חריגתו מן הפואטיקה החדשה שהנהיגו בהמאסף²⁵ - משום נושאו המסורתי והמחבר הידוע.

היחס האמביוולאנטי כלפי החוגים הרבניים נשאר לאורך הכרך, אך פה ושם מבצבצת נימת ביקורת כלפיהם בסגנון המבשר את החרפת הדיאלוג עם הממסד הרבני המתנגד

להשכלה. למשל, במאמר ביוגרפי על יוסף מקאנדיא, מתח המחבר (ח.כ.) ביקורת על "מורי עמינו" המבזים חוכמה ומדע ואינם דוברי לשון הארץ שבה הם גרים (קכ"ה) - אף היא מטיעוניה ההשכלה המובהקים.

בד בבד עם מגמות אלה בהמאסף, ניכרת שאיפתם של המשכילים לדרוש שינויים כלשהם על-פי מצע האידיאולוגיה של ההשכלה, והחינוך נבחר כאמצעי לבצעם. הם פרסמו את מאמרו של אליהו מורפורגו המבקר את סדרי החינוך היהודי (קל"ח) ודרוש לשנותם על-פי הצעותיו של ויזל בדברי שלום ואמת ולפי האידיאולוגיה של ההשכלה העברית. המחבר הסביר, כי יחס הבזו של הגויים כלפי היהודים נובע מחינוכם הפגום של היהודים (קל"ד).

אט-אט התחילה נימת ביקורת לחדור אל שורות המאסף, לעתים באמצעות משלים דו-משמעיים, שמסריהם עשויים להיקרא כביקורת. המשל "ריב השמש והרוח" הטיף למתינות בהחלט השינוי - "הסרת האדרת" - מעל ההלך והתנגד ל"זעף" ולקנאות (ק"א). משל אחר, "הכוכב העבים והרוח", טען, שלמרות ההתנגדות לחידושים מצד המקנאים השואפים להתמיד בישן, ה'רוח' תתגבר על המכשולים, והכוכב החדש שנראה בשמיים ימשיך לנצנץ בזהירו.

המגמות הביקורתיות המתונות הללו לא עברו בלא תגובה, ולקראת סוף הכרך גער משכיל עברי ידוע בעל מעמד ציבורי, הרופא מרדכי שנאבר לוויזון, במאספים על שפרסמו דברי

היתול בניגוד לעצתו של ויזל בנחל הבשור (קפ"ד). חופש הדיבור וחירות המחשבה - גם בביקורת נגד המשכילים עצמם - היו מעקרונותיה של מערכת המאסף, שאומצו על-פי האידיאולוגיה של הנאורות. אך מתן מקום לביקורת עצמית העיד שההשכלה העברית לא היתה מעור אחד ושהיו קיימים בתוכה חוגים בעלי עמדות אידיאולוגיות קרובות אך לא בהכרח זהות ואף בעלי מגמות שונות.

תחושת ההישגים של חברת 'דורשי לשון עברי' נראית בסוף הכרך בדברי הסיכום לשנה הראשונה. בהם השתדלה החברה להראות כי עורכי המאסף ערים לדרישות הקהל ועל כן הודו לחכמים שעזרו להם בחומר ובעצות. התמיכה הכספית היתה חשובה להם לא פחות, והם הכירו תודה לאנשים יקרים, "המתנדבים בעם", שסייעו בכספיהם לתמוך בחוכמה. בכך ניסו ליצור אפיק נוסף של קשר עם קהל הכותבים והקוראים. כמו-כן הדגישו שוב ושוב את ייעודה של החברה - חידוש השפה העברית, ספרותה ותרבותה ושיקום התרבות העברית: "להרים קרן שפת יהודה השוכנת באפר השכחה, ובאשפתות הבזיון" (קצ"ב).

היקף הכרך היה 192 עמ"ב, כשכל חוברת חודשית החזיקה גליון דפוס אחד, דהיינו 16 עמ"ב, היקף צנוע למדי בהשוואה לגודל החוברות של הפריודיקה הגרמנית באותו זמן (ראה לעיל).

המשך יבוא

עידוד חומר מבני החבורה עצמה: "שלוח אלינו מאחד מאנשי חברת דורשי לשון עבר עם השיר השני... (א: א). ברשימת החותמים הדגישו את שמות המשתתפים באותיות גדולות, וראה בהמשך.

8. על שירת המאסף וסוגיה השונים השלמתי מאמר שיידפס בחוברת הבאה של דפים למחקר בספרות (2000), כרך י"ב. בחיבור נפרד אני מכיוון, כאמור, מונוגרפיה מקיפה על המאסף ובה אני עוסק בספרות היפה שנדפסת בכתב-העת וביבול הפובליציסטי והאידיאי-אידיאולוגי. וראה הערה 5 לעיל.

9. ראה מאמרי "הסוגה של המשל בספרות ההשכלה העברית בגרמניה: גילוי המשל בהמאסף", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ג', כרך ג' (ירושלים, תשנ"ד). עמ"ב 52-45. וכן הפרק על המשל בספרי סוגות וסוגיות בספרות ההשכלה העברית (ישראל, 1999).

10. העמודים בגוף הטקסט מציינים את תחילתם של הפריטים הנזכרים (מאמרים, שירים, סיפורים וכדומה). שנדפסו בהמאסף, וכן גם בהמשך.

11. מספרי העיולים או הפריטים המוזכרים כוללים המשכים, וכן גם לחבא.

12. רשימת 'דיוקני אישים' שנדפסו בהמאסף נמצאת במפתח המאסף שנמצא בדפוס. תחריטי דיוקנאות הוצעו למכירה גם בנפרד והם נכרכו בראש הכרכים.

13. בהערה מזכיר אייכל את וולטיר כמייצג את העמדה הקיצונית ההרסנית.

14. נפתלי הירץ ויזל, דברי שלום ואמת (ברלין, תקמ"ב), עמ"ב 6.

15. על מהות השירה והשירים בהמאסף אני דן במאמרי המוזכר בהערה 8 לעיל.

16. סך הכול של מספר העמודים בכרכים, הנמסר בזה, אינו כולל את המוסף בגרמני, וכן לחבא. מספרי העמודים של המאסף העברי ושל המוסף בגרמנית ניתנים בנספח המצורף לימפתח המאסף שנמצא כאמור בדפוס.

1. בסוף גליון אייר (המאסף, א', תקמ"ד, עמ"ב קכ"ח) התנצלו העורכים על הטעויות שנפלו משום ש"מסדר האותיות ומדפיס אשר לנו נוצרי הוא ועדין אינו מורגל במלאכתו".

2. ראה בהמשך דיון נוסף על מספר החותמים.

3. רשימה מלאה של העטיפות מופיעה בספרי 'מפתח המאסף', אינדקס מועד וממוחשב של המאסף, בלויית מונוגרפיה על תולדותיו והרקע לפריודיקה העברית, שנמסר לדפוס: שער להשכלה מפתח מועד לכתב-העת העברי הראשון.

4. על-פי תאריכי מכתבים שנדפסו בחוברות. למשל, בכרך ג', עמ"ב ס"ה, הם מביאים את ההודעה על פטירתו של מנדלסון שנשלחה אליהם על-ידי ויאל בריייל מברלין ביום ד', י"ב שבט, תקמ"ו (11 בינואר, 1786), שבוע לאחר פטירת מנדלסון בה' שבט, 4 בינואר, ואל-נכון הגיעה אל המערכת בקניגסברג כעבור כמה ימים, ואף על פי כן, ידיעה זו מופיעה כבר בגליון חודש שבט. אין ספק שגיליון זה הופיע לקראת סוף החודש ואולי מאוחר יותר. וכן בכרך ו', עמ"ב קפ"ח, הידיעה על מות יוסף השני נושאת את התאריך ט' אדר ('ישבת העבר בששי לחדש הזה...') והיא נדפסה בגליון אדר.

5. במונוגרפיה נפרדת על המאסף, בשם זור המאספים, שתימסר לדפוס בקרוב, אני דן בסוגות הספרותיות ובתרומה הספרותית של סופרי המאסף. וראה הערה 8 בהמשך.

6. בנחל הבשור (כרך עם המאסף א', תקמ"ד) מדגימים העורכים סגנון הפסול לדעתם, המרכיב "פסוקים ומאמרי חז"ל ומאמרי זהר ודברי המפרשים... ערב רב מכמה לשונות זרות", והם מדגימים את סגנונו הבלול של "איש ידוע" (י"ב). ואף בתוך ביוגרפיה על יוסף מקאנדיא בחר המחבר להביא ציטטה מזמנו המתייחסת ל"ירעה חולה" של ערבוב לשון המקרא עם לשון הגמרא, ובהערת שוליים מעירים העורכים כי גם בזמנם קיימת המכשלה הזאת במליצת השירים.

7. "תשלחו אגרות צחות ושירים נעימים... ואנחנו נשימם ראש במכתבנו, ותהלת מחבר... עד קצה הארץ תצא שמם"; וכן: "לתפארת המחבר וגדולת שמו בישראל", נחל הבשור, עמ"ב י"א. על

המאסף

(תקמ"ד-תקע"א)

- פריצת דרך בפריודיקה העברית לתולדותיה;
דרכו ומהותו של כתב-העת העברי המודרני הראשון

מאת משה פלאי

(המשך מגיליון י"ט)

**כרך ב', תקמ"ה: ההשכלה 'פוסקת'
בפולמוס הלכי**

בשנתו השנייה של המאסף, בתקמ"ה, המשיכו העורכים בביצוע המשימה שנטלו על עצמם - להרחיב את חוג הקוראים והחותמים ולבסס את המרכז ליצירה עברית וליוצרים עבריים שהקימו. מספר החותמים, לפי טענת המאספים, היה כאמור 200, ואכן הרשימה שפרסמו בראש כרך ב' מנתה כ-240, כולל השמטות שנוספו בכרך ג' (ג: ס"ד) ותוספות (ג: ר"י"א). בכרך ד' (תקמ"ח) הוסיפו עוד למעלה מ-50 שמות חותמים. בין החותמים היו נושאי משרות נכבדות בקהילה, בעלי תפקידים בממשלה, ובעלי מקצועות חופשיים, כגון רופאים, ולפחות ספרייה אחת, וכן היו גם כמה חתימות קבוצתיות. ייתכן שהיו יותר חותמים ששמום לא נדפס לפי בקשתם, כהסבר המערכת: "ורבים אשר מענוותנותם לא נתנו לכתוב את שמם" (ג: ר"י"א). במקום אחד ציינו שהרשימות אינן כוללות את חברי החברה. לפיכך נראה שאולי הגיעו בזמנים טובים ל-250 עד 300 חותמים.

המערכת התמידה בעידוד יצירה מקורית עברית, ומיצירותיהם של סופרים שטרם השתתפו בהמאסף הצליחה לפרסם 4 שירים מאת אפרים לוצאטו (מתוך ספרו **אלה בני הנעורים**) - ב: קע"ו) שני קטעי שירה ופרוזה הגותית מאת דוד פרידריכספלד (ל"ג, צ"ט), שני קטעי פרוזה מעובדים - דיאלוג הגותי (ק"י"ד) וסיפור אידילי (ס"ו) מאת שמעון ברי"ז, שגילה פעילות ספרותית מאז, שיר מאת אברהם מילדולה (על מנדלסון וירושלים בלוויית דברי שבח - פ"א), והודעה על ספר בהכנה מאת שלמה מימון (בראש הכרך, לא ממוספר), וכן חומר מגוון מאת דוד פראנקו מינדיס (5 פריטים), שכבר פרסם משיריו בכרך הראשון. חשוב לציין כי חלק גדול מהחומר הספרותי לא היה מקורי. חלקו נדפס כבר בעבר או עובד מגרמנית. בין הסופרים האחרים שכתביהם נדפסו בשנה זו היה מנדלסון (קטעים מתוך **קהלת מוסר** - צ', ק"ג), וכן ויזל (4 פריטים בשיר, לשון וביאור, ו-3 עליו), אייכל (6 פריטים), ברי"ל (4), סאטאנוב (1), ועוד.

בכרך זה תרם אייכל חידוש ספרותי בפרסום תיאור מסע

עברי בשם "אגרות יצחק אייכל" (קט"ז, קל"ז), כדוגמת ספרות המסעות שהיתה שכיחה בספרות האירופית, אשר נכתבה גם במתכונת של ספרות אגרונית. כמו-כן המשיכו העורכים להידרש לזיאור של האידיליות ופרסמו שתי יצירות מסוג זה בפרוזה מאת סלומון גסנר בעיבוד לעברית (ס"ו, ק"י"ד). תיאור המסע והאידיליות היו שתי סוגות ספרותיות שטרם הופיעו בהמאסף. אך במקום הראשון של היצירה העברית מופיעה השירה - 13 שירים נדפסו בשנה זו, ובהם שירי מוסר, שירי דת, שירי אהבה לטבע ושירי שבח למלכים, ואחריה המשלים (6) שהורחבו למסגרת פרוזה סיפורית.

כחלק מן הפעילות האינטלקטואלית שהיתה כרוכה בהוצאת כתב-עת עיוני בעל אוריינטציה ציבורית, המשיכו העורכים ללבן את הנושאים המרכזיים שניסרו באווירה של ההשכלה העברית בגרמניה, וחזרו והטיפו לעיקרי האידיאולוגיה שלה. החינוך היהודי הוסיף לעמוד בראש מעייניהם ובכרך זה הביאו ידיעות על תוכנית להקמת בית-ספר לחינוך הנערים בקניגסברג, מרכז החברה והמערכת (מ'), ועל מתן אפשרות לילדי היהודים ללמוד בבתי חינוך כלליים (נוצריים) (כ"ז). שאיפתם להחיות את הלשון העברית ולחדשה מצאה את ביטוייה ב-13 מאמרים שונים בענייני לשון או ביקורת ספרי לשון, ו-5 מאמרים שונים בביאורי פסוקים קשים. מדורי ביקורת הספרים וההודעות על ספרים חדשים הקדישו שני מאמרים מקיפים למהדורה חדשה של הסיפור (שההדיר סאטאנוב - ק"ט, קכ"ג) - נושא שעניין אותם במיוחד ושגם אחרים עסקו בו - וכן לספר הלשון של שלמה פאפנהיים, **ידיעות שלמה** (ס', ע"ז). הכרך כלל גם שתי ביוגרפיות - על משה רפאל די אגילאר (ט"ו) ועל המשכיל המנוח זאב וולף מדסוי, שהשתתף בכרך הקודם (מ"ג).

בכרך זה נועזו העורכים מעט והעלו פולמוס הלכי מן המדרגה הראשונה לדיון ציבורי. היתה זו שאלת הלנת המתים, נושא שאומץ על ידי ההשכלה והועלה עתה על נס במאבקה להשפיע על המנהיגות הדתית למתן את עמדתה במנהגי דת שלא נחשבו 'נאורים' דָּקָם בעיני המשכילים. בשלושה מאמרים ארוכים עשו פומבי לוויכוח ההלכי בין הרב יעקב עמדין ומשה מנדלסון שלושה עשרה שנה לאחר התרחשותו. חליפת מכתבים זו העמידה את מנדלסון כסמכות הלכתית בעלת ידע תלמודי מעמיק וכימורה הוראה היכול להתמודד בענייני הלכה כשווה בין שווים עם עמדין (קנ"ד, קס"ט, קע"ח). כך היו יכולים המשכילים להיתלות באילן גדול - אישיותו של מנדלסון -

איזידור קאופמן, "ערב שבת" (אוסטריה, 1920) מאוסף המוזיאון היהודי, ניו-יורק

על ידי המשכילים בכרך זה, ואף בהזדמנויות אחדות, בדבר מובן המימרה התלמודית "הללו אוסרין והללו מתירין אלו ואלו דברי אלהים חיים" (כ"ד). כוונת המשכילים נועדה בדרך כלל להצביע על מורכבות ההלכה המכירה במחלוקת לעניין איסור והיתר (כהלנת המתים) כלגיטימית¹⁸.

נושא חשוב נוסף בכרך זה מצא את ביטויו בהבאת קטעים שלמים מתוך **קהלת מוסר** (צ', ק"ג), דבר-הדפוס שפרסם מנדלסון כשלושים שנה קודם לכן, מבלי שהזכירו את שמו כמחבר. בהדפסה חוזרת זו יכלו המשכילים להתהדר ביצירה עברית מקורית שראתה אור זה מכבר ולהדגים כתיבה עברית נאותה ו'מודרנית' המשלבת הגות ופיוט כאחד.

גם כרך זה, כקודמו, החזיק 192 עמ', לפי המתכונת הראשונה, ואף לו צורפו עטיפות לחוברות רבע השנה וכן תחריט דיוקנו של ויזל והודעות על אפשרות רכישת תחריטי מנדלסון ומארקוס הרץ (מ"ח).

כרך ג', תקמ"ו: מות מנדלסון, "נר דורנו"

כרך שלישי זה המשיך את הקו שהצטייר בשני הכרכים הראשונים של **המאסף**, והוא הקיף 212 עמ', 20 עמ' יותר מקודמיו. סדרת המאמרים העוסקת בהלנת המתים והמשך חליפת המכתבים בין עמדן ומנדלסון הלכה ונדפסה בו (4 פריטים), וכן המשיך כתב-העת להרחיב ולפרט את נושאי

בהתמודדותם על ההנהגה הרבנית בנושא שבו היתה למעשה דן יחידי ופוסק אחרון. בזאת הביאו מחדש לתשומת לב ציבור המשכילים נושא שעניין אותם מתוך כוונה להציע את פרשנותם המודרנית ליהדות ולהצביע על יישום דרכם הנאורה גם בענייני ההלכה היהודית.

העורך אייכל השתמש בחליפת המכתבים הזאת כבקרש קפיצה כדי להעלות את הנושא מחדש. והוא ורעו המשכיל יואל ברי"ל ואף הרופא מארקוס הרץ פרסמו מאמרים בנושא זה והטיפו לשינוי המנהג הקיים. בסך הכול נתפרסמו בכרך זה בלבד 6 מאמרים שונים על הלנת המתים (פ"ז, קנ"ב, קפ"ג, ר"ב, ועוד) מתוך 14 בעשרת הכרכים.

לא היה זה הפולמוס ההלכי היחיד שהועלה לדיון. בראשיתו של אותו כרך הביאו שאלה ותשובה ("שו"ת") בעניין היתר השימוש בתרופה לחיסון, שנשלחו אליהם - כפי שצויין בהבלטה בהערת-שוליים - על ידי משה מנדלסון (ה'). וגם פה הוצג הדיון ההלכי מנקודת השקפתה של ההשכלה. בזאת חזרו והדגישו, כי יש להשכלה העברית מה לומר על חיי היהודי והתנהגותו גם בעניינים הנוגעים להלכה.

דיונים הלכיים אלה רומזים על התגבשותה של תפיסה חדשה בחוגי המשכילים נגד ההנחה המקובלת שהתחיקה היהודית נמצאת באופן בלעדי בידי הרבנים. התפיסה החדשה הזאת באה לידי ביטוי גם בעיוניהם של המאספים במהות ההלכה ובמשמעותה בכלל. הם ביקשו ללבן שאלה שהועלתה

ההשכלה שכבר הועלו בעבר. המערכת שמה את הדגש בעיקר על ענייני החינוך ובכך זה הביאה הצעת תיקונים חדשה בסדרי החינוך היהודי ובתוכנית הלימודים של אליהו מורפורגו ברוח כתבי ויזל ומנדלסון (ג: ס"ו-ע"ח). המאסף המשיך לפעול למען חינוכו של היהודי החדש, תיקון מידותיו ושיפור דמותו באמצעות פרסום שוטף של חומר בענייני מוסר (6 פריטים), כנושא-על שעמד לנגד עיני ההשכלה. בתחום ביאור המקרא ותרגומו התפרסמו מאמרים על תרגום המקרא לגרמנית (4) וביקורת חריפה על תרגום ליידיש של החומש מאת ר' זוסמן גלוגא, שהיה קלוקל לדעת המבקר (פ"ה, קמ"א), ולא עמד בקריטריונים שהציב מנדלסון ב'ביאורי' ואשר אומצו על-ידי המשכילים. במדור הביאוראפיה התפרסמו תולדות חייו של הרמב"ם, אישיות מופת ודמות נערצה בעיני המשכילים, שהשפעתו היתה רבה עליהם ועל השקפת עולמם, התפתחותם הרוחנית, והתמשכלותם (י"ט, ל"ה).

בכרכים הקודמים, בחומר הספרותי רב מקומם של השירים (10) - בעיקר שירי שבח לאישים ומושלים - והמשלים (4), ומתוכם חלק גדול בתרגום-עיבוד משפות זרות - גרמנית, איטלקית וצרפתית (6), מגמה שהיתה קיימת גם בפריודיקה הגרמנית, כפי שנוכחנו למעלה. מן הספרות הגרמנית הביאו שתי אינדיליות - דיאלוגיות מאת גסנר, שיצירתו זכתה לתרגומים רבים בהמאסף (ק"א, קס"א). הן עובדו בידי שמעון ברי"ז, שהתחיל לפרסם בכרך הקודם. בין המשתתפים האחרים: אפרים לוצאטו בשיר מתורגם מאת מטסטאזיו (קיי"ג) ויוסף ברי"ה ברי"ן, שהירבה לפרסם בשנים הבאות, בפרוזה הגותית (קיי"ח). מנדל בסלוי הופיע כמבוקר - נדפסה ביקורת על ספרו ילדות ובחורות (קע"ב).

נסתמנה מגמה להגדיל את המדור לביקורת ספרים כנראה כדי לשרת את צרכיה של חברת המשכילים, שתפוקת הספרים בבית-הדפוס שלהם גדלה והגיעה כעבור כמה שנים לכדי חמישים וחמישה.¹⁹ בשנה זו נדפסו 13 פריטים בהשוואה ל-3 ו-4 בשני הכרכים הקודמים.

הכרך עמד בסימן מותו של משה מנדלסון, מנהיגה הרוחני של ההשכלה העברית. שני שירי קינה והספד על גודל האבידה נתפרסמו בהמאסף וכן מכתם אחד על ייחודה של דמות מופת זו, שכונתה על-ידי המשכילים 'נר דורנו' (3 פריטים). מאז פטירתו גדלה והתעצמה דמותו של מנדלסון בעיניהם והם המשיכו לפאר ולהלל אותו ואת מפעליו ולהבטיח כי ימשיכו ללכת בדרכו וכי יתמידו במפעלי ההשכלה שהתחיל בהם. לקראת סוף השנה העברית מת גם הקיסר פרידריך השני ואף הוא זכה להספד ולביטויי אבל והלל (3).

בכרך זה פתח המאסף בוויכוח חדש-ישן בדבר הפיוטים. ביקורת הפיוטים היתה אחד מנושאי ההתנצחות השכיחים בכתבי המשכילים כנגד תופעות ומנהגים ביהדות שליבם לא היה שלם עימם, בשאיפתם להעדיף את השימוש בעברית המקראית הטהורה על-פני לשון הפיוטים שנחשבה בעיניהם בלולה.²⁰ היה זה אייכל שעורר את הפולמוס בהשיבו לתגובה שלילית על ביקורתו נגד פיוטים כלשהם בסידור התפילה שהוציא לאור ('שמעתי דָּבַר עם מסביב' - ר"ה). טענתו העיקרית היתה כי הוא לא חידש דבר אלא הביא דברים שאמרו הרמב"ם עצמו כנגד פיוטים מסוימים שנמצאו בהם אפילו רעיונות כפירה (ר"ו-ר"ז). אייכל התנצל ואמר, כי לא בא ללעוג על הפיוטים ולשחוק על האומרים אותם וכי לא בא לשנות 'מנהג ישראל'. אך מניה וביה שלף עורך המאסף את המסר העולה מדבריו - דרישה 'להושיב אנשים בעלי חכמה ובעלי

יראה האמתית להשיג על ענין התפלה" (ר"ח). למשכילים היה עניין מיוחד לעדכן את סידור התפילה ולעשותו שווה לכל נפש ומובן לכל על-ידי תרגומו לגרמנית. משום כך הוציאו משכילים כאייכל (ר"ה), סאטאנוב (ב:קכ"ג) ופרידלנדר (ג:קל"ח) מהדורות חדשות של סידור התפילה והסליחות שכללו תרגום לגרמנית. כך יש להבין את ריבוי מאמרי הביקורת והסיקורת שפורסמו בהמאסף על מהדורות אלו ואחרות (3 מאמרים שונים בכרך זה). הצעות בנושא סדרי התפילה בנוסף להצעות בענייני החינוך היהודי, כגון זו של מורפורגו שהוזכרה לעיל, הועלו מפעם לפעם מעל דפי המאסף והיו חלק מן המאבק המשכילי לתמורה.²¹ בדרך כלל נכתבו הצעות ותוכניות-הרפורמה האלה בטון של דרישה - פנייה אל המנהיגות להחלת השינוי ולפעולה.

המרצע יצא מן השק בסופו של המאמר. שם קרא אייכל תיגר על סמכותה ההלכית של הרבנות, המוסכמת כביכול על הכלל היהודי, בהטיחו את המשפט הבוטה "אך לא כל מגדל זקן ירא ה', ולא כל רובץ על ספרים אוהב תורה" (ר"ט). אמרה שנונה זו קבעה, שמראה-עין יכול להטעות ושחיצוניות חסודה אינה מעידה בהכרח על שלמות רוחנית פנימית ויושרה. יש בדברים אלה - שדוגמתם ישמיע אייכל גם בעתיד ושכעבור שנים עתיד ארטור לממשם בסאטירה 'גלגול נפשי'²² - כדי להוקיע יהודים מתחזים שיתוכם אינו כבדים. ושעל-כן יראת השמיים שלהם אינה אלא העמדת פנים וריבצתם אינה לימוד תורה. משום כך יש צורך, לדעת כותב המאמר, בבדיקה יסודית של הסמכות הדתית.

(המשך יבוא)

17. בכרך ד' ברשימה שעמודיה לא ממוספרים. עוד על עניין החתימה והחותמים, ראה בהמשך בתקסי"ט. אבל שמות אחדים של חברי 'חדליע', כגון יואל ברי"ל ויוזל ראכנאווי, פורסמו ברשימה הראשונה בכרך ב'. וראה על הפצת המאסף החדש והחתומים עליו בהערה 44 ולידה בטקסט, וכן מידע על הפזורה הגאוגראפית של המאסף על פי טבלה שהכין מיכאל סילבר (בדיסטאציה המוזכרת בהערה 44).

18. אף אם הכותב כאן מסביר שלמרות הדעות הנוגדות - ההלכה אחת היא.

19. רשימת הספרים שיצאו לאור בדפוס חברת חנוך נערים עד שנת תקנ"ו נדפסה בסוף ספרו של נחמן ברי"ש ברי"א, עין משפט (ברלין, תקנ"ו), וכאמור 55 כותרים למעט ספרים שאזלו.

20. על פולמוסי הפיוטים, ראה בספרי *The Age of Haskalah* (Leiden, 1979), עמ' 42 הע' 36, עמ' 80 הע' 23, עמ' 165, עמ' 187 הע' 59, עמ' 204-205.

21. פיינר סובר שאייכל לא נתכוון לשנות את סדרי התפילה אלא לעשות את התפילה מובנת לכל. ראה, שמואל פיינר, 'יצחק אייכל - היזום של תנועת ההשכלה בגרמניה', ציון נ"ב (תשמ"ז), עמ' 427-469 ובמיוחד עמ' 449, נדפס גם במחקרים בתולדות ישראל בעת החדשה, א', ליקט: ירחמיאל כהן (ירושלים, תשנ"ה), עמ' 260-302.

22. 'יצחק ארטור, 'גלגול נפשי' הצופה לבית ישראל (וינה, תרי"ח). וראה מאמרי 'מדרכי הסאטירה של ארטור בסיפור 'גלגול נפשי', דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, ג' (ירושלים, תשל"ז), עמ' 371-348; 'משיטות הסיפור של ארטור בסאטירה 'גלגול נפשי', בקורת ופרשנות, 11-12 (1978), עמ' 121-139. וראה בפרק על הסאטירה של ארטור בספרי סוגות וסוגיות בספרות ההשכלה העברית.

המאסף

(תקמ"ד-תקע"א)

- פריצת דרך בפריודיקה העברית;

לתולדותיו, דרכו ומהותו של כתב-העת העברי המודרני הראשון

מאת משה פלא

הדרך "המעשייה" יוזמת החברה עצמה לחקים מפעלי השכלה לטובת הכלל או לטובת העם היהודי, כחברות הקריאה, חוגי עיון או פעולות לטיפוח החינוך.

לשינויים המתוכננים בהמאסף ותוכנו הוקדש סעיף אחר בתקנון ובו מפורטים המדורים החדשים אשר יוכנסו לכתב-העת בעריכתו המחודשת תחת החברה החדשה (נראה בהמשך). אחד המניעים לשינוי בא, כנראה, מחמת הצורך למצוא מקורות כספיים חדשים למימון פעולות החברה, ומעורבותם של מצנטים, "אנשים נדיבי לב ובעלי מעשה מהגדולים", שהצטרפו "ללהקתנו" (ר"י).²⁴

השינוי בשם החברה ובזהותה בכלל, שהוא בוודאי חשוב ביותר, מסמן את לבטיה של חברות המשכילים שליד המאסף, חיפוש דרכה ונסיונותיה לשתף פעולה עם חברות השכלה בערים אחרות בגרמניה. השינוי באוריינטציה של חברת המשכילים מעלה שאלות אחדות שבוודאי הדהדו בחללה של ההשכלה העברית שלוש שנים לאחר היווסדה: האם סברו כי עליהם להרחיב את הקהל הפוטנציאלי שלהם ולא להסתפק רק ביודעי עברית? יתירה על כן: האם נואשו מן האפשרות שמשכילים בכוח יבואו מן החוגים המסורתיים? והאם הגיעו למסקנה שאוהדיהם יבואו מן החוגים היהודיים הכלליים שכבר מצאו להם מהלכים אל תרבות החוץ אך טרם הקצינו את דרכם? השינוי במבנה החברה ובזהותה ציין למעשה את איחוד חברת 'דורשי לשון עברי' בקניגסברג עם חברת 'מצדיקי הרבי' שהוקמה בברלין שנה קודם לכן, ובכך גדל חוג המועמדים האפשריים לחברות בארגון החדש.²⁵ עם זאת, גם הורחבו מטרותיה של ההשכלה העברית ברוח הנאורות האירופית ואולי גם בהשפעת המגמות הפילנתרופיניסטיות, שציידו בחינוך לאנושיות כללית, למשותף לכל הדתות - מעבר לנטיות פארוקיאליות מצומצמות, ולתיקון האדם.²⁶

כרך ד', תקמ"ח: שינוי בחברת המשכילים ובעריכת 'המאסף'

המשבר בחברת המשכילים הביא להפסקת הופעתו של המאסף במשך שנה שלמה. גליונות כרך ד' התחילו לצאת לאור רק בראשית שנת תקמ"ח. שידוד המערכות בחברה, והשינויים בזהותה וייעודה, כנזכר לעיל, שהיו כרוכים גם במעבר המערכת לברלין, הביאו עימם תמורות ניכרות בעריכת כתב-העת אשר תוכנו ואף בוצעו בידי אותו העורך, יצחק אייכל.

(המשך מגיליון כ')

המתח שהלך וגבר בין חברת המשכילים והממסד הרבני השמרני הביא לשידוד מערכות בקרב המשכילים עצמם. חברת 'דורשי לשון עברי' עברה משבר זהות ובנוסף על זאת נאבקה גם על עצם קיומה. עדות לשינוי רב-משמעות העומד להתחולל בתפיסת יעדה והיקפה של חברת 'דורשי לשון עברי', הגוף הציבורי מאחורי המאסף, התפרסם בהודעה בסוף הגיליון האחרון לשנה זו. הסתמנה השאיפה להרחיב את היקף תחום ההתעניינות והפעולה של ההשכלה מעבר לפעילות עברית בלבד, כהוצאת כתב-העת העברי, ולהעמידו על מה שהמאספים כינו "מעשים טובים והגונים". באותו אפיק הודגש, כי החברות לא תוגבל רק לדוברי עברית ("לה"ק"), אלא תקיף "כל משכיל דורש האמת, וכל שוחר טוב, וכל חכם לב במלאכת מחשבת, וכל נדיב בעם חלק כחלק יקח אתנו, להקרא חבר לחברתנו". החברות בחברה הורחבה, איפוא, וכללה על-פי התקנון שפורסם כעבור שנה, אנשים בשלושה תחומי עיסוק: "תורנים", שכל אחד מהם הוגדר כ"בעל תורה ובעל חכמה יודע לדבר צחות, ולו יד באחת מחלקי החכמה"; "אמנים", יוצרים בתחומי הציור, המוסיקה והזמרה; "נדיבים", התומכים במפעלי ההשכלה. משמע: אנשי-רוח העוסקים בתחום העיון היהודי או הכללי, יוצרים באמנות הפלאסטית והמוסיקה, כל הרוצה לתמוך בהם ובמפעליהם.

שם החברה עבר מטאמורפוזו בהתאם, והיא נקראה 'שוחרי הטוב והתושיה'. מה הם "מעשים טובים והגונים" הנזכרים בהודעה - יעדיה של החברה במתכונתה החדשה? על כך הודיעו בתקנון החברה, **תבנית חברת שוחרי הטוב והתושיה**, שיצא כעבור שנה, בתמוז תקמ"ז, שבו פירטו את תקנות החברה ומנו את יעדיה.²⁷ מטרות החברה הורחבו לשלושה תחומים. א': "דרך התוריים" ("ידען ליטטרארישן וועג") שנועדה לתיקון "המעלות והמדוות" של האדם היהודי; תחום זה יוחד לפעילות ספרותית: הוצאת המאסף, המשך מפעל הביאורי והתרגום שהחל בו מנדלסון והוצאת ספרים חדשים וישנים "בחכמת התורה, בדברי חכמה ומוסר", שיכללו מהדורות חדשות של ספרים מהקורפוס היהודי. ב': הדרך "התגמוליים" - תשלום כעבור ייזום מפעלי השכלה, כתרגום ספרי הקודש וכתובת ספרים אחרים, שתמורתם תשלם החברה לסופרים, וכן תגמול ליוזמי מפעלי השכלה אחרים. ג':

שיטת המידור שונתה, כמה משמות המדורים הומרו ודרך הבאתם הוחלפה. לא עוד ממוספרים המדורים לפי סדר א"ב, כשהשירה באה ראשונה, אלא מעתה הם באים בכל סדר אחר, אף כי גם בדרך זו השתדלו העורכים להביא את השירים כבעבר בראש הגליון, ומעתה חדלו לציין את המדורים שהושמטו בגליון הנוכחי. מדור ה'מכתבים' (מאמרים) נקרא מעתה 'מכתבים שונים'. כמה מדורים חדשים הוכנסו להמאסף לפי נושאים: ענייני לשון סווגו מעתה במסגרת המדור 'מדרכי הלשון והמליצה'; ענייני חינוך הוכנסו למדור 'חונך נערים', ומאמרים בנושאי טבע נשאו את כותרת המדור 'תולדות המינים הטבעיים'. המשלים לא הובאו יותר במדור 'שירים' אלא במדור בפני עצמו בשם 'משלי מוסר'. מדורי הביוגרפיה והביקורת נשארו בעינם.

השינויים הללו בעריכת כתב-העת משקפים תפיסת מידור חדשה המבוססת על הגדרה מדוייקת יותר של נושאים, אך הם מעידים גם על שינויים בתפיסה האסתטית-פואטית של המשכילים והעורכים על-פי שינויים שחלו בתפיסה הספרותית בגרמניה. המשל נחשב עתה כסוגה ספרותית בפני עצמה, הנבדלת מן השירה, ולא נכלל עוד במדור השירים כבעבר.²⁷ גם מדור הלשון הִנְבַחב באופן שיכול לא רק דיונים בלשוניים אוטוריים בדבר משמעותן של מילים במקרא, מסוג מאמריו של ויזל (ד: ע"א), אלא גם דיון שהציע יואל בריייל בסדרת מאמרים, שהיו אולי פחות למדניים אך יותר שימושיים, בענייני דקדוק מעשיים (כגון: ה"א הידיעה - נ"ח), בדקווי-תיהם של מילים בשימושן הרגיל (מדוע, למה - ש"ב, שכי"ה), ובהרחבת הלשון העברית תוך שימוש ברבדיה ההיסטוריים שאחרי המקרא (פ"ב). התמורה נראית גם בתוכן העניינים, שלא הובא יותר ברצף שוטף, אלא נחלק לפי כל מדור ומדור לאורך הכרך. בחלק השני של הכרך הוכנסו שלושה מדורים חדשים בנושאים שהופיעו גם בכרכים הקודמים: 'באור ספרי הקודש', 'יקורות העתים' ו'תולדות הזמן'. עריכה זו של המאסף נראית הרבה יותר מאורגנת ומקצועית מאשר העריכה בשלוש השנים הראשונות, ובלא ספק, נסיונו של העורך בכרכים הראשונים הביאו לקבוע שינויים אלה במבנה כתב-העת.

החומר שנכלל בכרך זה הוכפל בהיקפו, כפי שהבטיחה המערכת בהודעה הנזכרת בשלחי השנה הקודמת (לכלל 392 עמ' בהשוואה ל-192 עמ' בכרך א' וב' ו-212 עמ' בכרך ג'), אף כי מספר הפריטים שנכללו בו אינו גדול באופן מהותי ממספר הפריטים שנדפסו בכרכים הקודמים (א' - 110, ב' - 83, ג' - 72, בהשוואה לדי - 79). החומר הכלול בו השתרע על מספר עמו-דים גדול יותר, ובמיוחד ארוכים המקומים בהמשכים והביוג-ראפיה על מנדלסון, שתפסה מקום נרחב בכרך (שלושה חלקים בכרך זה ויתרם בכרך הבא). היקף זה איפשר אמנם פרסום חומר רחב-יריעה, כביוגרפיה של מנדלסון, אך גם הביא לחוסר מיקוד, חזרות מיותרות ועודף מלל.

בראש הכרך פרסם אייכל מאמר פרוגרמטי בהקשר עם התמורות שחלו בהמאסף ובחברה. סגנון כתיבתו בדרך כלל אנאליטי ומדריך, ומטבעו נטה לדיון פילוסופי בתופעות תרבות וחברה שעליהן היו לו השקפות מוצקות.²⁸ הרחבת היקף החברה פתחה אותה לפני חוגים שאולי לא היו מזוהים בהכרח עם ההשכלה העברית, וכאן נאלץ אייכל להתמודד עם בעייה חדשה. במאמרו התייחס אליה אייכל כאל תופעה חדשה שכבר הבחינו בה חוגי ההשכלה והנאורות, וביניהם מנדלסון, והיא הבלבול והספקות שאחזו במשכילים צעירים ההולכים "קדמת החכמה"....²⁹ אייכל חש בצורך לשמש מורה דרך עבורם ולספק

להם הגדרות מתאימות על מחותן של החוכמה וההשכלה האמיתיות.

לשם כך הוא הציע להבחין בשלוש כיתות של מתנגדי ההשכלה אותם הוא כינה 'מתחכמים'. יחסם של אלה כלפי ההשכלה גורם, לדעתו, להיווצרות הסקפטיות בין הצעירים שנטו להשכלה. את בני הכיתה הראשונה הוא מכנה 'מפחידי המשכילי' - ועל חברה נְמַנים אלה הפוחדים מן החוכמה ומרחיקים אחרים מלהסתפח אליה. אנשי הכת השנייה נקראים 'מקטיני המשכילי' - והם אלה ששמעו משהו על החוכמה, אך הם עצלים ללמוד עליה לעומק, ולמעשה אינם יודעים את החוכמה והם מבזים את המעמיקים בה. הכת השלישית, 'משטימי המשכילי' - "בני נכר לחכמה", אלה השונאים את החכמים ורודפים אותם.

כדי להתיר את ספקותיהם של הצעירים הציע אייכל את הגדרת החוכמה ככוללת "כל מלאכה וכל למוד וכל מעשה וכל הנהגה המביאות ומקרבות את האדם לתכלית שלמותו" (ד: 5, המספור - של). החוכמה, לפי הגדרתו, חייבת להסכים "עם האושר האמתי ושלמות האדם" (9). "השלמות" היא "אבי המוסר" (9). השלמות היא איפוא התכלית שאליה מגיע האדם באמצעות החוכמה הנזכרת. בהגדרות אלו נדרש אייכל למינוח על-פי הפילוסופיה היהודית של ימי-הביניים, שמשכה את ליבם של המשכילים, שבהן מצאו צד קרבה להשקפות הנאורות האירופית. הגדרות החוכמה, האושר והשלמות מוצעות לנבוכי הזמן כמסכמות את מהותה של ההשכלה האמיתית במענה על כל שלוש הגישות הנזכרות הגורמות לספקנות. הן מובאות עתה כדרכו המוצהרת של המאסף וכיעדה של החברה החדשה לשם תיקון האדם היהודי ברוחה של השכלה.

בהמשך גילה אייכל טפח מישולחן המערכת: וחשף פרטים על העורכים ועל העריכה. הוא הסביר, כי השינויים שחלו בהמאסף בהכללתם של המדורים החדשים נועדו לחזק את השכלתו הכללית של הקורא, לקדם את חינוכו הכללי ולהקנות לו ידע בלימודי חול. בדברו על המערכת הצעירה, הודה בפגמים שהמאסף עדיין לוקה בהן כי העורכים לא יכלו להקדיש את זמנם לעריכת המאסף משום טרדות הפרנסה. מעניין במיוחד ההסבר שהביא אייכל על נטייתם של העורכים לעסוק ב"מנהגי ישראל". הוא טען כי כוונתם היתה "לאמת דברי החכמים הקדמונים" (11). כמתקנים ומחדשים אחרים, ביקשו המשכילים לבדוק את שורשיה של ההלכה במקורה הראשון ולבחון את התקדימים לקביעתה, תוך השוואה לפסיקה המאוחרת שהתקבלה בהלכה ואומצה ביחודות על-ידי הרבנות הממסדית. בשאלה זו הם הלכו בעקבות רבם ומורם מנדלסון, שבעימות עם עמדתו בשאלת הלנת המתים הסתייע בטיעון דומה. כמנדלסון היה חלק גדול מן המאספים מעורה בתלמודו בעולם ההלכה המסורתית.³⁰

הד לביקורת שנמתחה נגד המאסף "במחנה העברים" נשמע במאמרו של אייכל, אך לדבריו, לא יענה עליה משום שאינו נלחם נגד אנשים אלא בעד האמת (12). כידוע, ה'אמת' המשכילית הזאת חוזרת ומופיעה בכל כתביהם של המשכילים. אגב אורחא אנו למדים על טאקטיקה חוזרת בטיעוני המשכילים בפולמוסים ובהתנצחויות על-פי דרכו של אייכל. כדי לטעון נגד יריבו אימץ אייכל אמרת חז"ל ויישם אותה בקונטקסט 'מודרני' לנושא הנידון. וכך הוא מצטט, "אל תסתכל בקנקן" אלא במה שבתוכו, ציטוט שעליו רמז גם בעבר, והוא משלימו על-פי מסכת אבות כדי לנגח את הטוענים

נגד 'חדש אסור מן התורה': 'יש קנקן חדש - מלא ישן...' שימוש זה היה כה מוצלח עד שהעורכים חזרו והשתמשו בפת-גם זה כמוטו של ההשכלה בהמאסף לחודש ניסן תקמ"ט.³¹

מפעל ספרותי חשוב של ההשכלה העברית התממש בכך זה עם פרסום פרקי הביוגרפיה הארוכה על מנדלסון. ז'אנר אירופי זה הוכנס להמאסף ולספרות העברית על-ידי אייכל, ולאחר הפרסום הסריאלי הוציא את הביוגרפיה כספר נפרד. היתה זו משימה כבדת משקל שנטל על עצמו עורך המאסף, ובה ביטא את יחס ההערצה ללא גבול של ההשכלה העברית כלפי מנדלסון (ר: קיי"ג, קעי"ז, שלי"ז, והמשכה ה: ל"ג). בנוסף על ביוגרפיה מרכזית זו פרסמה המערכת שלוש ביוגרפיות אחרות על גדולי ישראל (מנשה בן ישראל - קסי"ז, יעקב יהודה ליאון - רצ"ז, ויצחק אורביו דה קאסטרו - רי"ט) ובכך הצביעה על מרכזיותו של המדור בכתב-העת ועל חשיבותו בחינוך המשכילים הצעירים והקוראים המבוגרים כאחד.

שניים מן הסופרים החדשים שהתחילו לפרסם בהמאסף בשנה זו עתידים להתבלט בין היוצרים החשובים של תקופת ההשכלה: יוסף האפרתי מטרופולוביץ הדפיס שיר של קלייסט בתרגומו (ש"ה) ויהודה ליב בן זאב פרסם בין השאר משל, שיר מוסרי ומכתם (סה"כ 6 פריטים). אחד ממכתמיו של בן זאב נבחר לשמש כמוטו בראש כרך ד' ('פטר מים צר...') - שבו אפיין המחבר את השפעת המרכז ה'מבוזר' של ההשכלה, שאף כי חבריו מפוזרים ומפורדים - "בהתאספם יחד פלגי תבונות יאדירו". ברוך ייטלש התחיל אף הוא להשתתף בפרסום משל בחרוזים. וכן נתגלה כוח חדש, אהרון וולפסון (האלי), שהעשיר את המאסף מכרך זה (5 פרטים) ואילך במשליו, מאמריו ופירושו, ובסוגה של 'שיחות המתים', ומי שעתיד להיות אחד העורכים של כתב-העת.

הצעה נוספת לתיקונים בחינוך פורסמה בכרך זה. היה זה 'קול קורא' אל הרבנים מאת הירץ הומברג בדרישה שיהיגו תיקונים בחינוך היהודי בגאליציה (רכ"ז). בכך ביטאו המאספים את מחויבותה של ההשכלה העברית לשיפור החינוך היהודי. העורכים לא הרפו מן הנושאים הפולמוסיים שהחלו בהם, והמשכי הדיונים בנושא הלנת המתים (תרגום לעברית של חוברת מאת הרופא מארקוס הרץ, בסוף ח"א של הכרך) ובשאלת החיסון (ב' נתפרסמו גם בכרך זה. לשם איזון, ולבל יאשימו אותם בקיצוניות, שילמו מס שפתיים לחוגים המתונים בפרסום מאמרו של ויזל 'חקור הדין', הדין בעיקרי הדת והאמונה, שכר ועונש ומציאות הגיהנום (שבעבר הרשו לעצמם ללגלג עליו), מנקודת השקפה שמרנית ביותר (צ"ז, קמ"ה).

מעורבות המשכילים בהחייאת הלשון העברית נראתה בעליל בכרך זה. המאסף פרסם מאמר על הרחבת הלשון העברית מעבר ללשון המקראית והכנסת חידושי לשון לאור הצורך הגובר בשימושים 'מודרניים' ומדעיים (פ"ב). המאמר נדפס מתחת לשמו של שיימא סאטאנוב, אך הוא יוחס לאביו - יצחק סאטאנוב. עם הכללת מדור חדש למדעי הטבע בכרך זה התחילו לפרסם בו סדרה בת חמישה מאמרים בנושאים מדעיים (זואולוגיה: החיות - מ"ט, הפיל - רע"ד; וכן, מקור הפנינים - רי"א). בכרכים הקודמים נדפסו רק שלושה מאמרים בנושאים מעין אלה (א' - 0, ב' - 2, ג' - 1). במדור החדש 'קורות העתים' פרסמו את מאמר הפתיחה של יוסף ברי"ה ברי"ן, מסופרי המאסף הפוריים, לסדרת מאמריו בהיסטוריה וגאוגרפיה, ובתחילה על המצרים הקדמונים ואמונתם (שס"ט, ההמשך בכרכים הבאים).

עם ריבוי החומר המדעי וההיסטורי השתדלו העורכים לשמור על האיזון הספרותי, מטלה שלא עמדו בה תמיד. היבול הספרותי בשנה זו היה מלא וגדוש: נתפרסמו 15 משלים, 10 שירים, ו-5 סיפורים. בכרך זה גדל מספר המכתמים (8) בהשוואה למיעוטם בכרכים הקודמים (א' - 1, ב' - 0, ג' - 2), כנראה בעקבות השתתפותו הפעילה של יואל ברי"ל בהמאסף (3 מכתמים משלו). כן העיד הכרך על התעצמות הפעילות הספרותית-המשכילית בהמשך מפעל ה'ביאורי' של מנדלסון על-ידי קבוצת המשכילים - הוצאת חמש המגילות, פרשנות המקרא, וההדרת הקלאסיקונים של הפילוסופיה היהודית בימי-הביניים (כגון מורה נבוכים עם פירושו של שלמה מיימון - רמ"א, ואמונות ודעות לסעדיה - רפ"א). בנושאים אלה פרסם המאסף הודעות על ספרים חדשים וקטעים לדוגמה של מפעלי הביאור והתרגום של המקרא.

23. **תבנית חברת שוחרי הטוב והתושיה** (קניגסברג וברלין, תקמ"ז), 12 עמ' (כולל שער) בעברית ובגרמנית באותיות עבריות. דיון מפורט על השינויים בחברה כחלק מיוזמתו של אייכל מובא במאמרו הנוכח של פיינר, 'יצחק אייכל - היוזם של תנועת ההשכלה בגרמניה', עמ' 449-462.

24. בהודעה בסוף הכרך הבא הביעו את תקוותם ש"הנדיבים המשכילים" ישלחו "לנו כפעם בפעם את אשר הבטיחו לעשות לטובתנו" (ליד רשימת החתומים, בכותרת "מודעה", בכרך תקמ"ח).

25. המוספים הגרמניים של המאסף לא שינו את שם החברה בגרמנית, והם הוסיפו להופיע תחת שם החברה בגרמנית כפי שהיתה קודם לכן: Gesellschaft hebraischer Litteraturfreunde. שם זה נשאר (באיות שונה במקצת) גם בעריכת שלום הכהן.

26. ראה, א.ע. סימון, "הפילאנתרופיניסם הפדגוגי והחינוך היהודי", ספר היובל לכבוד מרדכי מנחם קפלן למלאות לו שבעים שנה. חלק עברי (ניו-יורק, תשי"ג), עמ' קמ"ט-קפ"ז.

27. ראה מאמרי "הסוגה של המשל בספרות ההשכלה העברית בגרמניה: גילוי המשל בהמאסף", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, עמ' 45-52. וראה בפרק על המשל בספרי סוגות וסוגיות בספרות ההשכלה העברית.

28. 'הקדמה' זו היא בת 14 עמ' בלתי ממוספרים, וחתימתה בתאריך 'יום ב' טו"ב [=י"ז] חשון תקמ"ח".

29. על יחסה של הנאורות כלפי ההשכלה הקיצונית ועמדתו של מנדלסון בנושא זה אני דן במאמר נפרד על המאסף שיידפס ב-2000 Hebrew Studies.

30. אייכל כותב: "כל ימי מתאבק הייתי בעפר רגליהם" של הרבנים (א: כ"ז).

31. "אל נא בכוס תתן עקי" - עמוד בלתי ממוספר לפני גליון ניסן.

לידידנו

ד"ר שמואל שניידר

שפע ברכות לנישואי בתו

עם בח"ל

דליה ומשה פלאי

אורלנדו, פל.